

Hälisevää hiljaisuutta rikosoikeuden kaapissa Varjolektio

Antu Sorainen

Naisten keskistä haureutta koskeneet oikeudenkäynnit keskittyivät Suomessa 1950-lukuun ja Itä-Suomeen. Syytteiden perusta oli rikoslain 20. luvun 12 §:n 1 momentti, jonka mukaan saman sukupuolen keskinäisestä haureudesta voitiin rangaista maksimissaan kahden vuoden vankeudella: *“Jos joku harjoittaa haureutta toisen samaa sukupuolta olevan kanssa; rangaistakoon kumpikin vankeudella korkeintaan kahdeksi vuodeksi.”* Lainkohta säädettiin vuonna 1889. Se oli voimassa vuodesta 1894 vuoteen 1971.

Sotien jälkeen Suomen rikoslaissa samoin kuin muualla yhteiskunnassa tapahtui paljon muutakin nykynäkökulmasta kummastuttavaa kuin naisten keskiseen haureuteen liittyvien oikeustoimien tihentyminen. Esimerkiksi eduskunnassa ajettiin rikoslain ankaroittamista lastensuojelun nimissä. Yhteiskunnallisissa keskusteluissa perheideologinen ideologia tihentyi, minkä seurauksena perustettiin muun muassa ankaraan kuriin nojautuvia koulukoteja. Yleinen ilmapiiri 1950-luvulla oli kaiken kaikkiaan moraalisesti ahdasmielinen; muun muassa sterilisaatio ja eugeniikka olivat puheenaiheina. Kastratiota koskevan lainsäädännön tehostaminen uuden kastroimislain muodossa vuonna 1950 oli aikansa muuta länsimaista lainsäädäntöä ja rangaistuskäsitystä ajatellen suorastaan brutaalia.

Rikoslaki ei kuitenkaan ole ainoa syypää 1950-luvun “kierouksiin”, eikä sen demonisoiminen ole päämääräni, vaan pakottavien seksuaalimoraalinormien ja käsitteiden historiallinen kritiikki. Tarkastelen väitöstutkimuksessani, miten *haureus* ja *siveellisyys* rikosoikeudellisina käsitteinä ja kategorioina ovat muovautuneet ja minkälaisia vaikutuksia niillä on käytännössä ollut. Pohdin myös, miten rikosoikeus on muodostunut yhtenäiseltä näyttäväksi kokonaisuudeksi, joka kouluttaa ja sosiaalistaa lainsäätäjän, lainvalmistelijat, oikeusteoreetikot ja lainsoveltajat jakamaan tietyt symboliset ja kielelliset käsitteet ja uusintamaan niitä. Keskeistä tutkimuksessani oli kuitenkin se, miten suomalaiset oikeusoppineet tulkitsivat naisten keskisen haureuden kriminalisoinutta säädöstä ja millä tavoin säädöstä käytännössä sovellettiin 1950-luvulla poliisitoimessa ja tuomioistuimissa tiettyjen naisten ruumiisiin kohdistuvina toimenpiteinä.

Tällaisessa historiallis-antropologisessa tarkastelussa rikosoikeus nähdään minkä tahansa “vieraan” tai “eksootisen” kulttuurin veroisena tutkimuksen kohteena. Eksoottisuus on kiintoisampaa, mitä tutumpi tai lähempänä tutkittava kohde on – tällä tavoin kyseenalaistetaan ylipäätään “vierauden” käsite. Aineistoni valinta ja luenta ovat voimallisesti sidoksissa paitsi tällaiseen antropo-

SQS
01/06

132

Pervo/
peruutus/peili
Raportit

Antu
Sorainen

logiseen rikosoikeuden tarkasteluun, myös queer-tutkimuksen kysymyksenasetteluihin.

Queer-tutkimus tarjosi rikoslain historian tarkasteluun erilaisen teoreettisen lähtökohdan kuin esimerkiksi lesbo- ja homotutkimus, jossa hetero-/homoseksuaalisuuden binäärijakoa pidetään universaalina ilmiönä, joka ottaa erilaisia muotoja eri kulttuureissa. Queer-teoriassa keskeinen *heteronormatiivisuuden* käsite avaa rikoslain historiaan näkymiä, joita muunlaisen tutkimusotteen kautta olisi ollut vaikea hahmottaa. Rikosoikeuden historia kiteytyy queer-tutkimuksessa erilaisiin seksuaalisiin normeihin liittyvien käsitteiden, käytäntöjen ja diskurssien tarkasteluksi. Yhdistämällä queer-tutkimuksen heteronormatiivisuutta kyseenalaistava lähtökohta antropologiasta omaksuttuihin etnografisiin työskentelytapoihin, kuten haastatteluihin ja mikrohistorian legitimoimiin lähdeaineistoihin kuten esimerkiksi poliisipöytäkirjoihin, pääsin “käsiksi” 1950-luvun haureusoikeudenkäynteihin niin paikallisella kuin diskursiivisellakin tasolla.

Kulttuuriantropologinen queer-tutkimus lähtee seksuaalisuoksien ja siihen liittyvien käsitteiden, valtahierarkioiden ja moraalikäsitteiden “luonnollisuuden”, ylikulttuurisuuden, kaikenkattavuuden ja ylihistoriallisuuden purkamisesta. Rikosoikeuden suhteen se asettaa kysymyksiä siitä, miten erilaiset seksuaalisuuteen liittyvät käsitteet ovat historiallisesti kehkeytyneet, minkälaisia valtasuhteita niillä on ylläpidetty ja kenen seksuaalisista käytännöistä ja elämästä eri käsitteillä on tehty lain ja normien ulkopuolella olevaa eli luonnonvastaista, epäsideellistä ja rikollista – tai lain ja normien mukaisia.

Suomalainen siveellisyys

Itä-Suomessa 1950-luvulla naisten keskisen haureuden suhteen aktivoitunut oikeuskäytäntö oli kompleksisessa suhteessa 1800-luvun lopulla säädettyyn lakiin. *Haureuden* käsitettä oli määritelty eri vuosikymmenillä eri tavoin oikeusoppineiden toimesta. Naisten keskistä haureutta koskevissa oikeudenkäynneissä oli kaiken kaikkiaan kyse muustakin kuin seksuaalimoraalista. Oikeudenkäyntien taustalla oli monenlaisia muita syitä, muun muassa taloudellisia eturistiriitoja. Tutkimani naisten keskistä haureutta koskevat oikeusjutut tulivat vireille pääsääntöisesti ilmiantajan tai sattuman kautta, esimerkiksi muita asioita koskevan poliisikuulustelun yhteydessä. Oikeusprosessit eivät siis tulleet alulle poliisin tai oikeuslaitoksen aktiivisen tai järjestelmällisen toiminnan takia.

Lain täytäntöönpanijoiden eli 1950-luvun tuomareiden määritelmä naisten keskisen haureuden tunnusmerkistön täyttymisen suhteen oli sidoksissa genitaalikosketukseen. Langettavat tuomiot perustuivat tunnustuksen ja muuta kautta saadun riittävän näytön varaan siitä, että sukuelimiin oli koskettu toisen osapuolen toimesta. Näytön tueksi esitettiin muun muassa lääkärintodistuksia naisten emättimistä. Näin oikeussali muuttui tirkistelyn areenaksi – lähestulkoon pornografisen aineiston tuottajaksi.

Saman sukupuolen keskisestä haureudesta 1950-luvulla Itä-Suomessa tuomittujen naisten elämä oli tuomioista huolimatta ja niiden jälkeenkin yhteisöllisesti aikaansaavaa. Rikosoikeuden pakottava seksuaalimoraalikäsite ei hetkellisestä yliotteestaan huolimatta ylittänyt kyläyhteisön arkisissa käytännöissä muodostunutta tapojen

kirjoa eikä määrännyt yksilöiden ulossulkemista tai hyväksyntää yhteisöissään. Rikoslaki kuitenkin julisti *siveellisyyden* suojusta sanktion mahdollisuutta vuosikymmeniä.

Suomalaisessa rikosoikeudessa naisille on myönnetty *haureuden* kohdalla erikoisen vahva seksuaalisen subjektin paikka. Toisin kuin monissa muissa maissa, esimerkiksi Saksassa tai Englannissa, naiset sisällytettiin Suomessa tekijöinä mukaan “luonnottoman haureuden” rangaistavuuden piiriin. “Haureuden harjoittaminen” toisen samaa sukupuolta olevan kanssa sijoittui rikoslain systematiikassa alakohtana *siveellisyyteen* kohdistuvien rikosten lukuun. Suomen rikoslaisissa seksuaalisuuden säätely onkin kulminoitunut *siveellisyyden* käsitteen kautta. Kun Suomen rikoslakia 1800-luvun loppupuolella valmisteltiin, oli kysymys siveellisyydestä keskeinen.

Siveellisyyden käsite ja soveltamisala juontuivat Suomen vuoden 1889 rikoslain systematiikkaan Kantin moraali-filosofiasta ja Hegelin oikeusfilosofiasta J.V. Snellmanin suodattamina. Hegelillä *siveellisyys* (*Sittlichkeit*) viittasi yhdistelmään kaikkea sitä, mikä oli moraalista ja sitä, mikä oli laillista. Myös rikoslain sisältöön suuresti vaikuttanut rikosoikeuden professori Jaakko Forsman käsitti siveellisyyden laajempänä kuin vain seksuaalisuuteen liittyvänä asiana. Forsmanin määrittely oli sidoksissa hegeliläis-snellmanilaiseen käsitykseen siitä, millainen on ylipäätään elinkelpoinen yhteiskunta ja kuka on sen ehdot täyttävä eli *siveellinen* jäsen. Tässä katsannossa *siveellisyyden* piiriin kuuluivat lähes kaikki päivittäisen elämän askaret, tavat ja toiminnat. *Siveellisyys* tarkoitti 1900-luvun alun

suomalaisten tietosanakirjojen mukaan moraalin piiriin kuuluvaa; moraalialue koskevaa tai moraalisiin liittyvää; ’siveysoppia’ eli etiikkaa; eettistä tai moraalista.

Moderni seksologia ja 1800-luvun juridiset käsitykset kansalaisista yksilöinä, suvustaan erillisinä olina vaikuttivat yhdessä *siveellisyyden* seksualisoitumiseen ja myös siihen, että siveellisyys alkoi järjestää seksuaalisia hierarkioita ja normaalin ja epänormaalin rajaa. 1900-luvun alkupuolelta lähtien *siveellisyyden* juridinen ja arkikielinen viittausala alkoi liukua tapamoraalista, jokapäiväisestä etiikasta ja sukupuolten välisestä työnjaosta perheen sisällä sekä yhteiskunnassa kohti seksuaalisuutta. Myös “sukupuolisiveellisyyden julkiseen loukkaamiseen”, “yleiseen järjestykseen” ja “epäsiveellisiin julkaisuihin” liittynyt lainsäädäntötyö osallistui seksuaalisuuden kontrollointiin ja sukupuolijärjestyksen ylläpitoon Suomessa. Samaa sukupuolta olevien keskinäinen “haureuden harjoittaminen” kuuluu näihin siveellisyyden alakategorioihin, joiden kohdalla ja joiden avulla poliittinen ja valtiollinen ulottuvuus *siveellisyydestä* hukattiin ja käsite valjastettiin lähestulkoon pelkästään seksuaalisuuden vahtimiseen.

Väitöskirjan vastaanotto ja “tulokset”

Väitöskirjani on muodoltaan niin kutsuttu artikkeli-väitöskirja. Siihen sisältyy kuusi eri alojen tieteellisissä vertaisarviointia käyttävissä julkaisuissa ilmestynyttä artikkelia. Lisäksi väitöskirjaani kuuluu pitkä teoreettinen johdanto, jossa pohdin muun muassa suhdettani rikos-

oikeuteen sekä teoreettisia ja käsitteellisiä lähtökohtiani, muun muassa queer-teoriaa ja suomalaista “kaappia”. Pohdin myös tutkimusartikkeleiden julkaisu- ja syntykonteksteja, muun muassa antropologian suhdetta seksuaalisuuteen, haureusrikos-käsitteen tulkintaa rikoslaissa, haureutta tutkintana ja tunnustuksena sekä paikallisen ja yleisen hankauspintaa. Lopuksi esitän, että menneisyyttä ei voi ohittaa, sillä historiankirjoitusta koskevat tapahtumat ja diskurssit ovat tärkeitä eritoten queer-tietämysten kentällä.

Professori Marianne Liljeström totesi vastaväitöksessään, että artikkelimuoto tuo aina mukanaan toistoa ja pirstaleisuutta. Toisaalta hän kirjoitti loppulausunnossaan, että väitöskirjani vahvuuksiin kuuluu, että se tuo näkyviin suomalaisen yhteiskunnan myöhäisen modernisaation erityisiä ehtoja ja piirteitä. Varjoväitöksessä professori Kevät Nousiainen puolestaan kiinnitti huomiota siihen, että suomalaisen siveellisyyden historia on aina liittynyt eritoten lapsiin. Lisääntyminen on velvollisuus, mutta kun lapset kasvavat täysi-ikäisiksi, *siveellisyys* eli moraalinen alue päättyy. Aikuisten väliset seksuaaliset suhteet eivät enää kuulukaan rikoslain piiriin muutoin kuin poikkeustapauksissa. Esimerkiksi sisarusten väliset suhteet on edelleen sanktioitu. Sen sijaan lasten suojeleminen elää yhä voimakkaasti sekä laissa että poliittisessa päätöksenteossa, esimerkkeinä lasten suojeleminen “epäsiveellisiltä julkaisuilta” rikoslaissa ja opetusministeriön tuottama mietintö *Mediäväkivalta: Lapset ja media: Luonnos toimintaohjelmaksi 2005-2007* (Opetusministeriön monisteita 2004/10).

Mitä ovat väitöstutkimukseni tulokset? Harri Kalha on kirjoittanut teoksessaan *Tapaus Magnus Eckell* (2005, 21): “Useinhan humanistisessa tutkimuksessa analyysi itse, tutkijan luenta, on tutkimuksen varsinainen anti, ei niinkään sen ’tulokset’.” Tässä mielessä mistään tuloksista ei voi puhua myöskään oman väitöstutkimukseni kohdalla. On kuitenkin kiintoisaa todeta, että suomalaisen rikosoikeuden historiaa leimaa naisten kesken seksuaalisuuden osalta kulttuurinen amnesia, muistinmenetys. Se on sulkenut rikosoikeuden kaappiin tekoja, joiden rikosoikeus ei muista koskettavan itseään. Näitä tekoja, jotka kuitenkin ovat herättäneet aikanaan hälyä, oikeudenkäyntejä ja valtakunnallista uutisointia, ei ole kirjattu rikosoikeuden oppikirjoihin, ei oikeuskirjallisuuteen eikä rikosoikeuden tutkimuksen kaanoniin.

Ensimmäinen hälisevän hiljaisuuden hetki osuu 1800-luvun loppuun, jolloin Suomen rikoslaki tehtiin ja säädettiin. Vaikka naisten keskinen haureus sisällytettiin tietoisesti rangaistavuuden piiriin, ei sanktioimisen ympärillä käydystä keskustelusta ole löydettävissä lähes ollenkaan dokumentteja tai oikeudellista keskustelua. Kova hälinä, joka sittemmin painettiin unhoon, sijoittuu vasta 1950-luvulle, jolloin lakia testattiin käytännössä lähes sattumanvaraisten naisten kautta. Oikeudenkäynneistä muodostui eräänlaisia kielilaboratorioita, joissa naisten keskinen *haureus* konstituoitiin eri diskurssien kohtauspisteessä yhtäältä sukupuolispesifinä ja toisaalta sukupuolineutraalina “tekona”. Naisten keskistä seksuaalisuutta koskeva rikosoikeudellinen hiljaisuus muodostettiin varsinaisesti 1960-luvun lopussa. Tuolloin yhteis-

kunnallinen ja rikosoikeuden sisäinen uudistamiskeskustelu lainehti voimakkaana. Rikoslain niin kutsuttu siveellisyysrikospaketti saatettiin voimaan vuonna 1971. Huolimatta siitä, että ”samaa sukupuolta olevien keskinen haureus” poistettiin tuolloin rikoslaista, unohdettiin 1950-luvun naisten keskistä haureutta koskevat oikeudenkäynnit komiteanmietinnössä ja muussa julkisuudessa lähes tyystin.

Jollakin tasolla sukupuolen ja seksuaalisuuden kytköksestä tuli 1970-luvulle tultaessa vaarallisempaa kuin ennen. Nykyään rikoslaki tunnistaa – hallituksen esityksen ja oikeuskirjallisuuden tasolla – käsitteen *homoseksuaali*, mutta käsittelee sitä ”sukupuolineutraalina” terminä. Lesboja ei rikosoikeudessa ole. Vuoden 1999 seksuaalirikoslain ”sukupuolineutraalius” onkin tarkasti luettuna usein heteronormatiivisen seksuaali- ja sukupuoli-järjestyksen (uudelleen)tuottamista.

Suomessa ei ole keskusteltu esimerkiksi siitä, mikseivät naisten keskiset seksuaalisen väkivallan luonteiset tapahtumat etene poliisilta ja syyttäjältä tuomioistuimiin eivätkä akateemisiin tutkimuksiin, ainakaan raiskauksen tunnusmerkistön lähtökohdista. Tutkimatta on, millaisia erityisiä ongelmia rikosoikeuden lesbokaappi tuottaa naisten keskisen seksuaalisen väkivallan suhteen. Queer-tutkimuksen tulisikin jatkossa osallistua yhteiskunnalliseen ja akateemiseen keskusteluun tuottamalla tutkimustietoa siitä, millaisia käsityksiä naisten keskisissä suhteissa ja lesbojen keskuudessa on esimerkiksi poliisin ja tuomioistuinten luotettavuuteen ja lähestyttävyyteen liittyen ja minkälaisia merkityksiä on annettu käsitteille raiskaus ja *seksuaalinen väkivalta*.

Väitöskirja on luettavissa verkkoversiona osoitteessa <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/krist/vk/sorainen/rikollis.pdf>.

FM Antu Soraisen naistutkimuksen alaan kuuluva väitöskirja *Rikollisia sattumalta? Naisten keskinäistä haureutta koskevat oikeudenkäynnit 1950-luvun Itä-Suomessa* tarkastettiin Helsingin yliopiston pienessä juhlasalissa 29.10.2005. Vastaväittäjänä toimi naistutkimuksen professori Marianne Liljeström Turun yliopistosta.

Kyseessä oli Suomen ensimmäinen naistutkimuksen alan väitös. Esitarkastajina toimivat rikosoikeuden professori Panu Minkkinen Leicesterin yliopistosta ja historiallisen antropologian dosentti Jan Löfström Helsingin yliopistosta. Ohjaajina toimivat naistutkimuksen professori Aili Nenola ja naisoikeuden professori Kevät Nousiainen Helsingin yliopistosta.

Oikeus- ja yhteiskuntatieteellinen yhdistys (OYY) järjesti aiheesta varjoväitöstilaisuuden tiistaina 28.3.2006 Tieteiden talossa Helsingissä.

Vastaväittäjänä toimi professori Kevät Nousiainen Helsingin yliopistosta. SQS-lehden julkaisema ”varjolektio” perustuu kyseisessä tilaisuudessa pidettyyn alustukseen. Varsinaien lektio on julkaistu Naistutkimus-lehdessä 1/2006 (s. 67–69).

SQS
01/06

136

Pervo/
peruutus/peili
Raportit

Antu
Sorainen